

Наслідком цього знову стало значне знецінення коштів населення, які в той період таким чином використовувались обома державами як засіб вирішення бюджетних проблем і перетворились на джерело збагачення для багатьох комерційних і банківських структур. Покриття в подальшому дефіциту бюджету за рахунок розміщення короткострокових облігацій внутрішніх позик в Україні та Росії призвело до утворення фінансових пірамід по внутрішніх боргах. Це стало однією з причин валютних криз у 1998 р., в ході яких відбулося чергове знецінення коштів громадян обох держав через різке падіння валютних курсів рубля і гривні. До того ж, включення значних обсягів грошової маси до обігу вказаних цінних паперів також було однією з причин незабезпечення пристойного рівня соціальних виплат.

Таким чином, можна зробити висновки, що стан соціального забезпечення населення прямо залежить від економічного потенціалу країни, вдалої та продуманої фінансово-грошової політики, політики зайнятості. Держава повинна стимулювати інтенсивне відтворення трудових ресурсів, збільшуючи показники ВВП. І тільки при такій ситуації Україна зможе вивільнити частину державних коштів, спрямовуючи їх на соціальну підтримку економічно активного населення та соціальний захист найбільш уразливих прошарків населення.

Л і т е р а т у р а :

1. Офіційний сайт бізнес-новин www.ukrbiznes.com
2. Офіційний сайт державної служби зайнятості www.dcz.gov.ua
3. Офіційний сайт газети "Обрій" <http://www.obriy.pib.com.ua>
4. Про становище молоді в Україні: Т. В. Безулік, А. І. Білий, Є. І. Бородін та ін. – К.: Гопак, 2006. – С. 35-98.

Вольнова Л. М.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

А н н о т а ц и я

Рассмотрены подходы к понятию "психологическая культура", раскрыты компоненты психологической культуры специалиста социальной сферы, выделены проблемы формирования психологической культуры современных специалистов.

Кінець ХХ ст. приніс в наше життя явище, якого не існувало в ньому легально з 1936 р. Стали з'являтися практичні психологи, а пізніше і соціальні працівники, котрі пропонували суспільству абсолютно специфічні види послуг: визначення ступеня соціальної захищеності особи, сприяння дотриманню щонайперших прав людини,

підвищення рівня гуманізації суспільства, психологічне забезпечення бізнес-планів, соціально-психологічна характеристика членів робочих колективів і прогноз їх сумісності і т. п..

Справді практика показує (і у нас особливо), що часто люди стикаються з проблемами, які не можуть вирішити ні вони самі, ні члени їх сімей, ні друзі, ні сусіди, ні навіть доброзичливі урядовці. Для цього і потрібні люди особливої професії – соціальні працівники. Тривалий кризовий стан, неясність перспектив розвитку, втомленість населення, стан аномії, тобто розпад існуючої системи морально-етичних цінностей і відсутність виразної нової загальноприйнятої системи, – все це призводить до того, що соціально-психологічної підтримки потребує все більше людей. Ускладнення структури цивільно-правових відносин, поява безлічі нормативних актів, ряд яких суперечить раніше існуючим або один одному, посилюють потребу в правовому консультуванні. Пошук підтримки в умовах безробіття або загрози безробіття, в сприянні зайнятості і соціальному забезпеченні підвищує роль соціальних служб, що надають допомогу в цій області. Все це дозволяє констатувати, що в Україні спеціалісти з соціальної роботи є особливо гостро запитаними.

Саме вони покликані допомагати потребуючим вирішувати проблеми, що виникають в їх повсякденному житті і в першу чергу тим, хто не захищений в соціальному плані: літнім людям, інвалідам, дітям, позбавленим нормального сімейного виховання, особам з психічними розладами, алкоголікам, наркоманам, хворим на СНІД, сім'ям з “груп ризику”, особам з девіантною поведінкою та ін.

Однак професійні групи осіб, що працюють з переліченими категоріями клієнтів, також потребують вироблення абсолютно нового підходу до взаємодії зі своїми підопічними. Адже для того, щоб сформувати стресостійку особу, здатну самостійно, ефективно і відповідально будувати своє життя, вимагається, насамперед, самим володіти необхідними для цього якостями і демонструвати їх в процесі професійної взаємодії.

Зазначимо, що у зв'язку з цим не тільки в сучасній Україні стоїть проблема професійної культури фахівців соціальної сфери. В європейських країнах також має місце утилітарне уявлення про функції соціального працівника як фахівця, який повинен дати оцінку соціального статусу людини з метою надання ефективної допомоги [7]. Подібна думка значно звужує потенціал соціальних працівників в руслі їх компетенції, в плані осмислення власної професійної діяльності, у напрямі можливостей розвитку клієнтів.

Сьогодні вимоги до високого рівня гуманітарної, і зокрема професійної, культури фахівців в освіті та системі соціального захисту стають все більш значущими. Разом з високим рівнем розумових здібностей велике значення набуває так званий “соціальний інтелект”, характеристиками якого виступають: усвідомлення

власного емоційного стану (що я відчуваю); управління своїм емоційним станом; внутрішня позитивна мотивація (оптимізм); здатність контролювати емоційний імпульс; відчуття іншої людини (емпатія); навички спілкування з людьми [10].

Ці характеристики входять у більш загальне поняття “культура особи”, котре в широкому значенні цього слова розглядається як специфічна система суспільних і особових регулятивних норм, цінностей і значень, внутрішніх імперативів життєвих вчинків, потреб і орієнтацій особи, що знаходять свій вираз в певних способах саморегуляції, самоорганізації і саморозвитку [9].

Деякі дослідники [4; 5] вважають, що культура може бути представлена як:

- культура видів людської діяльності (праці, дозвілля і т.д.);
- культура сфер життєдіяльності (сім'ї, виробничого колективу, міста, села і т.д.);
- культура соціальних об'єднань (робітників, колгоспників, фермерів, підприємців, міської і сільської інтелігенції і т.д.).

В рамках першого підходу й виділяється *професійна культура*, котра розуміється як проекція загальної культури, що виявляється в системі професійних якостей і особливостях виконуваної діяльності [3].

При цьому самі компоненти професійної культури, виділені різними дослідниками, визначаються специфікою професійно-трудової діяльності, в рамках якої вони формуються і удосконалюються.

Так, розглядаючи професійну культуру в рамках соціально-педагогічної діяльності, варто зазначити, що вона є складовою більш широкого поняття – “імідж особи”. *Імідж* розуміється як соціально-бажаний образ [14], тобто людина повинна володіти високими професійними якостями і приємними особистими властивостями.

Професійний імідж соціального працівника – це збірний, узагальнений образ, що розкриває найбільш характерні для нього риси. Його *складовими* можна вважати:

- професійну компетентність;
- психологічну культуру (комунікабельність, доброзичливість, розвинутість вербальної сфери, ненав'язлива енергійність, уміння впливати на різні психотипи людей, тримати дистанцію, нормативність мови, уміння викликати інтерес, подібатися, соціально-психологічні характеристики професіонала тощо);
- соціально-демографічні і фізичні дані (вік, стать, рівень освіти, наявність / відсутність фізичних дефектів);
- візуальний імідж (стиль в одязі, в аксесуарах, акуратна зачіска, обмеження у використуванні прикрас і косметики) [14].

Особливої уваги заслуговує дослідження *психологічної культури*, необхідність якої обумовлена реальними потребами в оновленні не стільки змісту, скільки форм і методів соціальної роботи.

Феномен психологічної культури останніми роками інтенсивно вивчається і в системі психолого-педагогічних наук (С. І. Архангельський, Є. В. Бондаревська, М. В. Євдокимова, І. Ф. Ісаєв, Н. В. Кузьміна, Є. А. Леванова, Л. А. Машина, А. І. Міщенко, В. В. Серіков, Е. Г. Силяєва, В. А. Сластьонін, Н. Л. Шеховська, С. Н. Щербакова і ін.). Однак Л. С. Колмогорова, аналізуючи різні підходи до розуміння психологічної культури, пише: “Залишається проблемою визначення поняття “психологічна культура” особи, виділення її параметрів, рівнів” [8, 85]. Вона відзначає, що термін “психологічна культура” не потрапив ні в один з вітчизняних психологічних словників. В довідковій літературі представлені визначення окремих її складових (комунікативної культури, культури поведінки, культури мислення).

В чому ж полягає психологічна культура? Чим вона відрізняється від культури взагалі?

Зустрічаються визначення *професійної психологічної культури*. В роботі А. Б. Орлова дається визначення професійної психологічної культури педагога: “Справжня психологічна культура ... припускає культуру ... переконань, переживань, уявлень і впливів, що виявляється у відношенні і до самого себе (перш за все!)... Така культура є результатом поступового подолання і зживання невротичних (тобто неавтентичних, ілюзорних) компонентів власного внутрішнього світу в різного роду психотерапевтичних по своїй суті практиках” [12, 146]. Таким чином, психологічна культура в такому розумінні постає в сукупності таких компонентів: переконання, переживання, уявлення про самого себе (рефлексія), педагогічні впливи.

Якщо розглядати психологічну культуру з позицій філософії культурології [4], то слід виділити такі її *компоненти*, як: норми, знання, значення, цінності, символи.

Культурні норми людини пов'язані з нормативністю соціальної поведінки, її рольовими функціями, соціальними очікуваннями і т.д. В той же час із засвоєнням норм пов'язана така спадщина психологічної культури як забобони, стереотипи психології людей, що виявляються в свідомості, підсвідомості, поведінці.

Психологічні знання як результат процесу пізнання людьми самих себе, інших і як результат розвитку психологічної науки, виражені в уявленнях, поняттях, теоріях, можуть бути як науковими, так і життєвими, буденними, як практичними, так і теоретичними.

Значення – культурний засіб з'єднання зі світом за допомогою знаків. Значення виражаються в психологічних образах, умовних знаках, жестах і словах, одязі і т.д.

Символи у сфері психології можуть бути об'єктом розгляду з погляду різних форм прояву в психічній діяльності (казки, сновидіння, метафори і т.д.), їх трактування, додання ним особового значення і впливу на соціальну діяльність людини.

Цінності є одним з найскладніших компонентів психологічної культури як в плані визначення, так і в плані їх привласнення дитиною. Цінності співвідносяться не з істиною, а з уявленням про ідеал, соціально бажаний, нормативний.

Що ж до *складових психологічної культури особи*, то найбільш поширеною є класифікація [3; 8; 13], що включає такі компоненти:

1. Психологічна грамотність.
2. Психологічна компетентність.
3. Ціннісно-смысловий компонент.
4. Рефлексія.
5. Культуротворчість.

Вони можуть бути предметом розгляду, діагностики, а також параметрами, що визначають мету і задачі психологічної освіти. Розглянемо їх детальніше.

Психологічна грамотність є “азами” психологічної культури, з яких починається її засвоєння з урахуванням віку, індивідуальних, національних і інших особливостей. Психологічна грамотність означає оволодіння психологічними знаннями (фактами, уявленнями, поняттями, законами і т.д.), уміннями, символами, правилами і нормативами у сфері соціально-педагогічного спілкування, соціальної поведінки, соціально-психологічної діяльності і т.д.

Психологічна грамотність може виявлятися в кругозорі, ерудиції, обізнаності з приводу різноманітних явищ психіки клієнтів як з погляду наукового знання, так і з погляду життєвого досвіду, взятого з традицій, звичаїв, безпосереднього спілкування людини з іншими людьми, почерпнутого із засобів масової інформації і т.д. Психологічна грамотність припускає оволодіння системою знаків і їх значень, способами соціально-психологічної діяльності, зокрема, способами соціально-психологічного пізнання.

Однак для того, щоб культура стала найбільшим резервом досвіду і цінностей, соціальному працівнику мало мати професійні знання, уміння і навички, бути психологічно грамотним. Він повинен стати на шлях саморозвитку, самовиховання, що є основною детермінантою психологічної культури, оскільки в процесі самотворчості відбувається злиття суб'єкта з культурою, вбирання її, виділення себе в ній, включення в культуротворчість.

Водночас наше уявлення про психологічну грамотність в цілому узгоджується з характеристикою, даною Є. О. Климовим: мінімальний необхідний рівень розвитку психологічної культури – це психологічна грамотність [6].

Психологічна культура крім того включає як *освіченість* (навченість і вихованість) *в області психології*, так і основні параметри розвитку особи. Це відповідає початковому розумінню терміну “культура” (“пайдейя”), прийнятому ще в Стародавній Греції. Причому психологічна культура особи не може розглядатися зовні

контексту тієї соціальної культури, в якій людина виросла, живе. Вона містить в собі риси як загальнолюдської, так і національної, соціально-стратової культури, “вичерпуючи” її надбання у просторі та часі.

Тобто в “живому реальному процесі професійне виступає” в єдності із загальнокультурними і соціально-етичними проявами особистості соціального працівника [2]. Дослідження показують, що така єдність є вираз *гуманітарної психологічної культури*, що характеризує цілісність образу фахівця.

Гуманітарна психологічна культура характеризує, по-перше, внутрішнє багатство особи, рівень розвитку духовних потреб і здібностей, а по-друге, рівень інтенсивності їх прояву в творчій практичній діяльності. За найглибшою своєю суттю гуманітарна культура виражає гуманістичні ціннісні орієнтації особи. Гуманітарну культуру соціального працівника можна розглядати як оптимальну сукупність загальнолюдських ідей і цінностей, професійно-гуманістичних орієнтацій і якостей особи, універсальних способів пізнання і гуманістичної технології соціально-психологічної діяльності [1].

Іншими словами, гуманітарна культура – це, перш за все, гармонія культури знання, культури відчуттів, спілкування і творчої дії. Саме наявність такої культури дозволяє фахівцю вивчати і діагностувати своїх клієнтів, розуміти їх, вводити в світ духовної культури, організовувати духовно насичену діяльність, формувати соціально-ціннісні орієнтації.

На жаль, останнім часом спостерігається розрив тимчасового зв'язку між поколіннями в психологічній культурі, причини якого та основні лінії ще належить вивчити. Залишається також проблематичним питання: хто повинен вирішувати, що взяти в майбутнє молодому поколінню – те, що вважають потрібним їх вихователі, вчителі або те, що вони виберуть самі?

В характеристиці *психологічної компетентності*, як ще однієї складової психологічної культури, ми дотримуємося визначення компетентності, даного в роботі М. О. Холодною: “Компетентність – це особливий тип організації предметно-специфічних знань, що дозволяє ухвалювати ефективні рішення у відповідній області діяльності” [14, 369].

В роботах фахівців соціальної сфери розглядаються окремі сторони компетентності: компетентність в спілкуванні (Л. А. Петровська, Ю. М. Ємельянов), інтелектуальна компетентність (М. О. Холодна) і т.д.

Основна відмінність психологічної грамотності від компетентності полягає, на наш погляд, в тому, що грамотна людина знає, розуміє (наприклад, як поводитися, як спілкуватися в тій або іншій ситуації), а компетентна – реально і ефективно може використовувати знання у вирішенні тих або інших проблем. Задача розвитку

компетентності – не просто більше і краще знати людину, а включення цих знань в “соціально-психологічну практику” життя [13].

Ціннісно-смісловий компонент психологічної культури особи є сукупністю особистісно-значущих і особистісно-цінних прагнень, ідеалів, переконань, поглядів, позицій, відносин, вірувань в області соціальної психіки людини, її діяльності, взаємостосунків з оточуючими і т.д. [11]. Цінність на відміну від норми, нормативу припускає вибір, і тому саме в ситуаціях вибору найбільш яскраво виявляються характеристики, що відносяться до ціннісно-сміслового компоненту культури людини.

Рефлексія є відстежуванням мети, процесу і результатів своєї діяльності щодо привласнення психологічної культури, а також усвідомлення тих власних внутрішніх змін, які відбуваються.

Культуротворчість означає, що людина вже в дитячому віці є не тільки творінням культури, але і її творцем. Об'єктом соціально-психологічної творчості можуть виступати соціальні образи і мета, соціальні символи і поняття, соціальні вчинки і відносини, соціальні цінності і переконання.

Таким чином, для надання соціальним працівником компетентної допомоги необхідно, щоб він:

- був включений в культуротворчість (гуманітарна культура);
- орієнтувався на гуманістичні принципи як ціннісно-смісловий компонент;
- рефлексивно вивчав індивідуальні особливості клієнтів, погоджував педагогічні вимоги з його суб'єктивним досвідом;
- компетентно проявляв свою психологічну грамотність;
- володів комплексом професійних умінь (психологічна компетентність);
- прагнув власного особового зростання, тобто володів високим рівнем психологічної культури.

Тоді рівень психологічної культури можна усвідомлено підвищувати з допомогою спеціально на неї спрямованих процесів розвитку і саморозвитку. А це вимагає для своєї підтримки і підвищення практично щоденних, але помірних зусиль, розвитку позитивних особистісних установок, позитивного мислення і поведінки.

Література :

1. *Анисимов О. С., Деркач А. А.* Основы общей и управленческой акмеологии. – М.; Новгород, 1995.
2. *Газман О. С.* Воспитание: цели, средства, перспективы / Новое педагогическое мышление. – М. 1989. – С. 221-237.
3. *Грейліх О. О.* Педагогічний професіоналізм учителя у стосунках з колегами // Практична психологія та соціальна робота. – №2. – 1999. – С. 45-46.
4. *Гуревич П. С.* Философия культуры. – М., 1994.

5. Давидович В. Е., Жданов Ю. А. Сущность культуры. – Ростов-на-Дону, 1997.
6. Климов Е. А. Введение в психологию труда. – М.: МГУ, 1988.
7. Колесник Н. П. Влияние психологической культуры педагога на личностный рост ребенка // <http://old.prosv.ru/metod/egorova/4.html>
8. Колмогорова Л. С. Становление психологической культуры Школьника // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 85.
9. Кузнецова Т. Ф., Межуев В. М., Шайтанов Н. О. Культура: теории и проблемы. – М., 1995.
10. Мартыненко О. В. Психологические аспекты формирования имиджа практического психолога // <http://old.prosv.ru/metod/egorova/6.html>
11. Мещеряков Б. Г., Мещерякова И. А. Введение в человековедение. – М., 1994.
12. Орлов А. Б. Психология личности и сущности человека: парадигмы, проекции, практики: пособие для студентов психологических ф-тов. – И., 1995.
13. Становление психологической культуры личности как ориентир современного образования // http://www.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog_3/at14.html
14. Ушаков Б. Г. Имидж как социально-психологическая проблема. – Екатеринбург, 1995.
15. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – М., 1997.

Гордієнко Н. М.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ І ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ НОРМИ І СОЦІАЛІЗАЦІЙНОЇ НОРМИ

У статті висвітлено підходи різних вчених до трактування поняття “соціальна норма” і її вплив на соціалізацію особистості, виокремлені соціальні ознаки норми, які, будучи вираженими у певних правилах і законах, виконують надзвичайно важливі функції.

Розкривається сутність соціалізаційної норми, виділяються рівні їх функціонування, труднощі в оцінці стану соціалізації індивіда і позиції суб’єкта щодо дійсності та відповідні їм способи регуляції поведінки у різних ситуаціях.

Проблема соціалізації особистості є однією із основних в соціології, яка вивчає установлені і діючі у суспільстві механізми передавання соціального досвіду від покоління до покоління, вивчає співвідношення соціальних процесів та інститутів соціалізації, вплив інститутів соціалізації на соціалізованість особистості.

Соціалізація особистості завжди відбувається як подвійний об’єкт дослідження “особистість – суспільство”. Це означає, що процес соціалізації особистості відбувається через засвоєння соціальних норм, визнаних тим суспільством чи групою, у якій людина знаходиться. Поняття “норма” Великий тлумачний словник [1, 493] трактує як стандарт (правило), яке регулює поведінку в соціальних обставинах і пояснює цей термін так: ідея про те, що соціальне життя як упорядкований і безперервний процес залежить від оформлених очікувань і зобов’язань, широко